تعامل انسان و اطلاعات. جلد ششم، شماره سوم (پاییز ۱۳۹۸): ۵۴-۴۱
http://hii.khu.ac.ir
مقاله اصیل پژوهشی

رهنمودهای قرآنی برای تعامل انسان با اطلاعات

حیدر مختاری: استادیار، گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
***نوروز شفیع‌تبار سماکوش:** استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده‌مسئول) n.shafitabar@yahoo.com

چکیده

دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۲۱
پذیرش: ۱۳۹۸/۰۳/۰۴

زمینه و هدف: واکاوی علمی حوزهٔ نوظهور تعامل انسان و اطلاعات نیازمند بررسی آن از وجوه و مناظر مختلف است. متون دینی، به ویژه قرآن، یکی از منابع این بررسی‌هاست. در این پژوهش، رهنمودها و نکات مرتبط با تعامل انسان و اطلاعات با تدبّر در آیات و سور مختلف قرآن استخراج و تبیین شده است.

روش: با رویکرد تفسیر موضوعی و علمی قرآن و به روش تحلیل محتوای موضوعی، مفاهیم و رهنمودهای مورد نظر از کتاب ده‌جلدی *تفسیر نور* از محسن قرائتی و زیر نظر کارگروهی متخصص استخراج، دسته‌بندی و تبیین شد.

یافته‌ها: بیست و پنج مورد رهنمود قرآنی در باب تعامل انسان با اطلاعات استخراج و تبیین شد. در مجموع، قرآن به صورت عینی و ضمنی رهنمودهایی در باب تعامل انسان با اطلاعات از نظر جستجو، ارزیابی، عرضه و اشاعه و راستی‌آزمایی اطلاعات و طرز دادوگرفت و کاربرد آن دارد.

نتیجه‌گیری: توجه به رهنمودهای قرآنی تعامل انسان با اطلاعات و انجام تحقیقات بیشتر در این موضوع می‌تواند در عصر کنونی ارتباطات و اطلاعات، گره‌گشای بسیاری از چالش‌های مواجهه با انواع اطلاعات باشد.

کلیدواژه‌ها: قرآن – تعامل انسان و اطلاعات – رفتار اطلاعاتی

تعارض منافع: گزارش نشده است.
منبع حمایت کننده: حامی مالی نداشته است.

شیوه استناد به این مقاله

APA: Mokhtari, H., Shafitabar Samakoosh, N., (2019). Koranic Guidelines on Human-Information Interaction. *Human Information Interaction*. 6(3); 41-54. (Persian)

Vancouver: Mokhtari H, Shafitabar Samakoosh N. Koranic Guidelines on Human-Information Interaction. *Human Information Interaction*. 2019; 6(3): 41-54. (Persian)

انتشار مجله تعامل انسان و اطلاعات با حمایت مالی دانشگاه خوارزمی انجام می‌شود.
انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با CC BY-NC-SA 3.0 صورت گرفته است.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]
[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

Human Information Interaction. Vol. 6, No. 3 (Fall 2019):41-54
http://hii.khu.ac.ir
Original Article

Koranic Guidelines on Human-Information Interaction

Heidar Mokhtari Department of Knowledge and Information Science, Payame Noor University,Tehran, I.R. of Iran.h.mokhtari@pnu.ac.ir
***Norooz Shafitabar-Samakoosh**Department of Islamic Knowledge, Payame Noor University, Tehran. I.R. of Iran (Corresponding author) n.shafitabar@pnu.ac.ir

Received: 11/01/2019 Accepted: 25/05/2019

Abstract
Background and aim: Analyzing the newly-emerged field of human-information interaction (HII) needs to study the field from diferent aspects and perspectives. Religious literature, including among others the Koran is one of main resources for doing so. This study aimed to extract and explain the guidelines and main points related to HII by deeply reflecting on Koranic verses and chapters that regard this notion.
Method: By applying Koranic scientific and topical interpretion approach and using a qualitative content analysis, the related guidelines and points were extracted from the Koran by using a comprehensive and popular 10-volumed Persian interpretion book, Tafsīr Nūr authored by an Iranian scholar, Muhsin Qarā'tī.
Findings: 25 Koranic guidelines on HII were found from the Koran. In total, the Koran has direct and indirect guidelines on HII, including information search, evaluation, dissemination, use and verification, and approaches of sending-receiving and using information.
Conclusion: Considering the Koranic guidelines on HII and conducting further research on them can resolve many challenges of encountring information of any types in the information age.
Keywords: the Koran – Human-information Interaction (HII) - Information Behavior

Conflicts of Interest: None
Funding: None.

How to cite this article

APA: Mokhtari, H., Shafitabar Samakoosh, N., (2019). Koranic Guidelines on Human-Information Interaction. *Human Information Interaction*. 6(3); 41-54. (Persian)

Vancouver: Mokhtari H, Shafitabar Samakoosh N. Koranic Guidelines on Human-Information Interaction. *Human Information Interaction*. 2019; 6(3): 41-54. (Persian)

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]
[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

The journal of *Human Information Interaction* is supported by Kharazmi University, Tehran, Iran.
This work is published under CC BY-NC-SA 3.0 licence.

مقدمه

اطلاعات جزو جدایی‌ناپذیر زندگی ماست. اهمیت اطلاعات در زندگی روزمرۀمان محرکی برای بررسی علمی تعامل انسان و اطلاعات است. البته حوزۀ تعامل انسان و اطلاعات نوپدید بوده و در آغاز راه است. این حوزه را می‌توان در علم اطلاعات جستجو کرد و ریشه در مباحث مرتبط با رفتار اطلاعاتی انسان دارد (فیدل، ۲۰۱۲). به علاوه، ظهور فناوری‌های اطلاعاتی متنوع، مطالعۀ تعامل انسان با اطلاعات را ضروری ساخته است (جونز و دیگران، ۲۰۰۶). انسان با تمامیت زیست‌جهان خود عاملی مهم در این تعامل است (مارچیونینی، ۲۰۰۸). بررسی علمی این تعامل نیازمند بررسی آن از وجوه مختلف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و روانشناختی است (فیدل، ۲۰۱۲) .

با توجه به ذات چندبعدی و پیچیدۀ اطلاعات (مینگرس و استندینگ، ۲۰۱۸) از یک سو و ماهیت میان‌رشته‌ای تعامل انسان و اطلاعات (آلبرت، ۲۰۰۸) از دیگر سو، هر حوزه حوزۀ علمی و منبع دانشی مصادیقی درخور برای غنی‌سازی این حوزۀ مبتنی بر حل مسأله دارد. نظریه‌های اجتماعی، که به نقش دین و متون عبادی در تعامل انسان با اطلاعات در عصر کنونی توجه ندارند، برای این عصر کافی نیستند (ملور، ۲۰۰۴). این در حالی است که بسیاری از ادیان مدعی هستند برای پیروان خود فارغ از زمان و مکان- برنامۀ زندگی دارند و گره‌گشای مسائل ریز و درشت زندگی آنان هستند. بر همین اساس، می‌توان امید داشت که بتوان دیدگاه ادیان مختلف را در باب یکی از مسائل امروز آدمی، یعنی تعامل انسان و اطلاعات واکاوید و دست‌کم این ادعا را در عمل آزمود و رهنمودهایی از متون دینی برای این موضوع یافت. از دیگر سو، یکی از مؤلفه‌های اثرگذار بر طرز تعامل انسان و اطلاعات شیوه و طرز تفکّر آدمی نسبت به هستی و به دیگر عبارت دیگر، جهان بینی اوست که عموماً ریشه در باورهای دینی‌اش دارد. فرد دیندار و معتقد این جهان‌بینی را در مواجهه با هستی و هر آنچه وی با آن در تعامل و ارتباط است به کار می‌گیرد. بخش اعظم این اعتقادات و جهان‌بینی و در نتیجه، طرز مواجهه با هستی و پدیده‌های اطراف، از دستورالعمل‌های عینی و ضمنی نهفته در متون مقدس دینی برمی‌خیزد .

اسلام یکی از ادیان آسمانی با پیروان بسیار در دنیاست که به ویژه از نظر متون دینی غنی است. یکی از این منابع متون و کتب دینی، قرآن است. قرآن کتابی است که به تصریح خودش برای هدایت انسان‌ها به راه استوار (اسراء / ۹)، بیان هر چیز [مورد نیاز برای هدایت و رحمت] (نحل/۸۹)، کتاب حق و حقیقت (شورا / ۱۷)، کتابی گران‌سنگ و عظیم (حجر/ ۸۷)، و دارای پیام آشکار و روشن (حجر/ ۱) است و برای فهم آن باید در آن ژرف‌اندیشی کرد (نساء/۸۲). قرآن کتابی است برای تمامی اعصار و قرون و همۀ گروه‌های انسانی. این کتاب حاوی تمام نکات ریز و درشت زندگی است که به تصریح خودش، هیچ نکته‌ای را فرونگذاشته است (أنعام/۵۹؛ نحل/۸۹) .

مفاهیم علمی هم در قرآن حضور و نمود دارند که با ژرف‌اندیشی در آیات آن می‌توان به بخشی از این تبیین‌های ارزشمند دست یافت؛ این در حالی است که از جنبه‌های مختلف مرتبط با اطلاعات و ارتباطات مدنظر قرآن، تحقیق چندانی در دنیا انجام نشده است؛ در حالی که این کتاب آسمانی مصادیقی ارزنده در این باب دارد (عبدا...، ۲۰۰۷). چون قرآن به تصریح خودش کتاب زندگی و راهنمای آدمی در تمام قرون و اعصار و مسائل خرد و کلان زندگی است، انتظار است بتوان رهنمودهایی را از آن در باب تعامل انسان و اطلاعات پیدا کرد. استخراج این رهنمودها هم نوعی درک مفاهیم قرآنی در حد وسع و هم فتح بابی برای تدوین دستورالعمل‌هایی ارزشمند برای تعامل درست با اطلاعات از منظر قرآن است تا بتوان از آنها در زندگی عملی در عصر اطلاعات کنونی بهره جست. از این رو، با توجه به اهمیت بیش از پیش اطلاعات و مفاهیم و حوزه‌های مرتبط با آن در عصر کنونی، در این مقاله، رهنمودها و نکات مرتبط با تعامل انسان و اطلاعات با تدبّر در آیات و سور مختلف قرآن تا حدّ توان استخراج و تبیین شده است .

پیشینه پژوهش

در باب تعامل انسان با اطلاعات از منظر متون دینی تاکنون پژوهشی مستقل انجام نشده است. بیشتر مطالعات در باب تعامل انسان با اطلاعات تنها یکی از جنبه‌های روانشناختی یا اجتماعی- فرهنگی را اساس کار خود قرار داده‌اند (فیدل و دیگران، ۲۰۰۴)؛ در حالی که توجه به جنبه‌های مختلف در این ارتباط برای رسیدن به درکی عمیق از این پدیده ضرورت دارد. به علاوه، طی دهه‌های اخیر، بر مطالعۀ همزمان افراد، اطلاعات و فناوری برای درک بهتر رفتار اطلاعاتی و تغییر از رویۀ اطلاعات‌مدار به رویۀ کاربرمدار و مهم‌تر از آن، رویکرد تعامل‌گرا بسیار تأکید شده است.

درک دقیق تعامل انسان با اطلاعات در طراحی مناسب نظام‌های اطلاعاتی به ما کمک می‌کند. در این تعامل، مؤلفه‌های مرتبط با کاربر، از جمله طرز تفکر، زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی و باورهای معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی او اهمیت دارد و شایان توجه است (آلبرس، ۲۰۰۸) .

همچنین، پیچیدگی‌های زندگی امروز بشر او را در مواجهه با موقعیت‌های اطلاعاتی پیچیده قرار داده است که شناخت این

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]
[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

موقعیت به ملاحظاتی وسیع و چندبعدی نیاز دارد تا بتوان در برخورد با اطلاعات و تعامل با ان از راهبردهایی مناسب استفاده کرد.. غفلت از جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی انسان در بررسی تعامل اطلاعاتی انسان و طراحی نظام‌هایی بدون توجه به این مقتضیات عامل ناکامی در عمل درست حین مواجهه با اطلاعات است (آلبرس، ۲۰۱۵). همین نکته مؤید لزوم توجه به جنبه‌های شناختی آدمی در تعاملش با اطلاعات است. حتی برخی برآنند که ویژگی‌های شناختی افراد در پیش‌بینی میزان اعتمادشان به درستی اطلاعات دخیل است (فل ، ۲۰۲۰) .

رسیدن به درک کامل از تعامل انسان با اطلاعات نیازمند بررسی آن از چنبه‌های مختلف است. اساس قرار دادن یک نظریهٔ واحد در این باب کارساز نیست. توسعهٔ روزافزون فناوری، هوش مصنوعی، اینترنت اشیا و وب ۲ به همراه تنوع فرهنگی و تفاوت‌های شناختی کاربران مؤید آن است که محققان باید از منابع و مجاری مختلف به بررسی تعامل انسان با اطلاعات بپردازند تا به الگویی چندبعدی در این باره برسند (رسمینی و روزتی ، ۲۰۱۰). توجه به انسان در حکم عاملی اثرگذار در این تعامل، با ملغمه‌ای ترکیبی از زمینه‌های فردی و اجتماعی، جزو الزامات بررسی منطقی تعامل انسان با اطلاعات است (مارچیونینی، ۲۰۰۸). مطالعهٔ کاربر در حکم عنصر مهم تعامل اطلاعاتی، بدون توجه به جنبه‌های فردی وی و ویژگی های فرهنگی و اجتماعی و حتی دینی محیطی که در آن زندگی می‌کند، راه به جایی نخواهد برد .

روش

روش‌شناسی پژوهش حاضر مبتنی بر جهان‌بینی اسلام است. روش‌شناسی مورد نظر بر این اصل مبتی است که متون دینی اسلامی و تعالیم وحیانی از دایرهٔ علوم و از جمله علوم انسانی خارج نیست؛ بر این اساس، متون دینی و تعالیم وحیانی یکی از منابع و مصادر دانش و شناخت، و البته منبعی است که ثبات، صدق و یقین در آن بیشتر از علوم دیگر است (عبدالرحمن نقیب، ۱۳۸۷). چون مقوله‌های مطرح در این پژوهش –با نظر به رسالت فراگیر متن اصلی مورد پژوهش، یعنی قرآن کریم– قاعدتاً باید به صورت ضمنی در عبارات قرآنی ردیابی شود، در تحقیق حاضر از شیوهٔ تحلیل محتوای کیفی (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰) استفاده شد. در ضمن، این پژوهش نوعی روش‌شناسی با رویکرد تفسیر موضوعی قرآن (مسعودی‌پور و سپهری، ۱۳۹۴) را اساس قرار داده است .

برای استخراج رهنمودهای تعامل انسان و اطلاعات از قرآن از شیوه تفسیر، به ویژه تفسیر علمی قرآن (رضایی، ۱۳۸۳) استفاده کردیم. برای تفسیر آیات مرتبط عمدتاً از تفسیر جامع و عمومی ده جلدی تفسیر نور از محسن قرائتی (۱۳۸۷)، مفسّر و نویسندهٔ مشهور ایرانی استفاده کردیم. این تفسیر در حکم یکی از تفاسیر معاصر شیعه، آیات قرآن را با استفاده از دیگر تفاسیر معتبر در قالب نکات و پیام–هایی تفسیر و تشریح کرده است. این کار فهم معانی و تفسیر آیات را آسان می‌کند. بعد از مطالعهٔ عمیق هر آیه و نکات و پیام‌های آن در این تفسیر، آیات مستقیم و غیرمستقیمِ مربوط به تعامل انسان و اطلاعات استخراج، دسته‌بندی و تبیین شد. دسته بندی آیات مرتبط بر اساس جنبه‌های مختلف تعامل انسان با اطلاعات بود. برای اطمینان از درستی و مناسبت مفاهیم و تبیین های انجام شده، کارگروهی متشکل از پنج نفر متخصص علوم دینی و حوزوی و علم اطلاعات و دانش‌شناسی مدام بر روند کار نظارت داشت. در نهایت، آیات مرتبط ذیل هر رهنمود کلّی در بخش یافته‌ها تبیین شد. یادآور می‌شود، استنادات بخش یافته‌ها مربوط به مجلّدات مختلف تفسیر نور (قرائتی، ۱۳۸۷) است .

یافته‌ها

یک. از اعتماد قطعی به اطلاعات پرهیز کنید.

قرآن در آیات ۸ تا ۲۰ سورهٔ بقره (مجموع ۱۳ آیه) به معرفی گروه منافقان می‌پردازد که نه کافرند و نه مؤمن و گفتار و کردارشان یکی نیست (ج ۱: ص ۵۶). زبان حال منافقان در آیهٔ ۱۴ این سوره برای ما از نظر دقت و احتیاط در پذیرش و اعتماد مسلّم به اطلاعات نکته–آموز است .

وَ إِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قالُوا آمَنَّا وَ إِذا خَلَوْا إِلى شَياطِينِهِمْ قالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّما نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ (بقره/۱۴): و (منافقان) چون با اهل ایمان ملاقات کنند گویند: ما (نیز همانند شما) ایمان آورده‌ایم. ولی هر گاه با (هم‌فکران) شیطان‌صفت خود خلوت کنند، می‌گویند: ما با شما هستیم، ما فقط (اهل ایمان را) مسخره می‌کنیم.

زبان حال منافقان و تظاهر آنان به ایمان نزد مؤمنان و روابط پنهانی آنان با شیاطین، منحرف‌کنندگان و کفّار نشانهٔ آن است که اعتماد قطعی به اعمال و سخنان افراد هرگز کاری عاقلانه نیست (ج ۱: ص ۶۲). این را می‌توان در دنیای کنونی اطلاعات و ارتباطات –که غول‌های خبری استعمار با در اختیار داشتن انواع رسانه‌ها وحتی بکار گرفتن منافقین از کشورهای اسلامی، به نشر اطلاعات سوگرفته و گزینشی و کذب دست می‌زنند– آویزهٔ گوش قرار داد و از خطر اعتماد بی‌چون و چرا و پذیرش قطعی و بدون جستجوی اطلاعات، به‌ویژه اطلاعات سیاسی، اجتماعی و مذهبی دوری کرد.

دو. طبق اطلاعات درست اقدام و به احتمال نادرستی اطلاعات و

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]

[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

منابع اطلاع‌دهنده توجه کنید .

طبق نص صریح قرآن، بر خلاف گروه دانشمندان یهود که به اوصاف و نشانه‌های پیامبر اسلام در تورات آشنایی داشتند، ولی پنهان حقیقت می‌کردند، مردم عوام یهود که از محتوای کتاب آسمانی خبری نداشتند، با آرزو و خیال زندگی می‌کردند. آنان فکر می‌کردند یهود، نژاد برتر و یهودیان فرزندان و محبوبان خدا هستند و به جهنّم نمی‌روند و اگر مجازاتی هم برای آنان باشد، چند روزی بیشتر نیست (ج ۱: صص ۱۴۴-۱۴۵):

وَ مِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لا يَعْلَمُونَ الْكِتابَ إِلاَّ أَمانِيَّ وَ إِنْ هُمْ إِلاَّ يَظُنُّونَ (بقره/۷۸): و بعضی از آنان (یهودیان)، افراد درس ناخوانده‌ای هستند که کتاب خدا را جز خیالات و آرزوهای خود نمی‌دانند، آنها تنها پایبند گمان خویشند.

بی‌سوادی و ناآگاهی، زمینه‌ی رشد خیالات و آرزوهای نابجاست و نیز اقدامات باید بر مبنای علم باشد، نه خیال (۱: ص ۱۴۵). از این نکات می‌توان دریافت که اطلاع‌جویی برای تشخیص درست و غلط پسندیده است و در کنش‌ها و اقدامات باید از روی دانش و اطلاعات عمل کرد، نه از روی جهل و باورهای غلط. از این رو، هر کس باید به تناسب خود دارای سواد اطلاعاتی و سواد رسانه‌ای باشد.

در آیهٔ بعد سخن از خطر دانشمندان دنیاپرست است که باید مواظب قلم‌ها و افکار غلط آنان بود:

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هذا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَ وَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ (بقره/۷۹): پس وای بر کسانی که مطالبی را با دست خود می‌نویسند، سپس می‌گویند: این از طرف خداست، تا به آن بهای اندکی بستانند، پس وای بر آنها از آنچه دست‌هایشان نوشت و وای بر آنها از آنچه (از این راه) به دست می‌آورند!

طبق این آیه، مواظب قلم‌ها، کتاب‌ها و مقالات زهرآلود، تحریف‌گر و بدعت‌گزار باید بود و به هر عالمی نباید اعتماد کرد و نیز نباید سخنان خود را به خدا نسبت داد (ج ۱: ص ۱۴۶). بر این اساس، اطلاعات کذب در قالب‌های مختلف همواره در کمین است و باید از وجود آنها آگاه بود و به ویژه در دنیای کنونی نباید هر عالم و اطلاع‌رسانی را مورد اعتماد و عرضه‌کننده اطلاعات بی‌نقص و واقعی دانست.

سه. در ابعاد مختلف اطلاعات عرضه‌شده کاوش کنید.

وقتی در آیهٔ ۳۰ و چند آیه بعد در سورهٔ بقره موضوع خلافت آدمی مطرح می‌شود، فرشتگان از خداوند درباب چرایی خلقت انسان سؤال می‌کنند و دلایلی برای پیش‌بینی‌هایشان دربارهٔ انسان ذکر می‌کنند. فرشتگان از طریق اخبار الهی و یا مشاهدهٔ انسان‌های قبل از حضرت آدم(ع) در عوالم دیگر یا در همین عالم و یا به خاطر پیش‌بینی صحیحی که از انسان خاکی و مادّی و تزاحم‌های طبیعی آنها داشتند، خونریزی و فساد انسان را پیش‌بینی می‌کردند (ج ۱: ص ۸۹). خداوند به آنان اجازه پرسش داده، پاسخشان می‌دهد:

وَ إِذْ قالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَةِ إِنِّي جاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قالُوا أَ تَجْعَلُ فِيها مَنْ يُفْسِدُ فِيها وَ يَسْفِكُ الدِّماءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ قالَ إِنِّي أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ (بقره/۳۰): و هنگامی که پروردگارت به فرشتگان گفت: من بر آنم در زمین جانشینی قرار دهم، فرشتگان گفتند: آیا کسی را در زمین قرار می‌دهی که در آن فساد کند و خون‌ها بریزد؟ در حالی که ما با حمد و ستایش تو، تو را تنزیه و تقدیس می‌کنیم. خداوند فرمود: همانا من چیزی می‌دانم که شما نمی‌دانید.

از این آیه می‌توان چنین دریافت که لازم است به دیگران اجازه داد سؤال کنند. خداوند به فرشتگان اذن داد تا سؤال کنند و گرنه ملائک، بدون اجازه حرف نمی‌زنند و فرشتگان می‌دانستند برای هر آفریده‌ای، هدفی عالی در کار است. ضمناً، فرشتگان هم از خداوند سؤال می‌کنند و او هم پاسخ می‌دهد (ج۱: ص ۹۲). سؤال و جواب در بسیاری آیات قرآن نمود دارد. از این رو، حرف و سخن و حتی پرسش باید مستند باشد و سؤال کردن همواره حق مخاطب و شنونده و پاسخ دادن هم وظیفهٔ طرف پرسش است. این بدان معناست که مخاطب باید انتظار اطلاعاتی مستند از عرضه‌کنندهٔ اطلاعات داشته باشد و پرسش از وجوه و ابعاد مختلف اطلاعات حق مسلم اوست. مشخص کردن ابعاد مختلف اطلاعات و تعیین حد نیاز به اطلاعات نیز نوعی روشن کردن افکار مخاطبان و اطلاع گیرندگان است.

چهار. در برابر اطلاعات اغواکننده استدلال‌جویی کنید.

بگومگوی حضرت ابراهیم(ع) با نمرود در آیهٔ زیر مبیّن ضرورت استدلال درست و توجه به افکار عمومی و سعی دشمن در سفسطه و مغالطه و انحراف افکار است. توضیح این که وقتی حضرت ابراهیم(ع) فرمود: پروردگار من آن است که زنده می‌کند و می‌میراند، نمرود گفت: من نیز زنده می‌کنم و می‌میرانم. سپس دستور داد دو زندانی را حاضر کردند، یکی را آزاد کرد و به کشتن دیگری دستور داد. وقتی ابراهیم(ع) این سفسطه و مغالطه را مشاهده کرد که این شخص چه برداشتی از زنده کردن و میراندن دارد و چگونه می‌خواهد افکار دیگران را منحرف کند، فرمود: خداوند طلوع خورشید را از مشرق قرار داده است، اگر تو ادّعا داری که بر جهانِ هستی حکومت داری و همه چیز در اختیار و تحت قدرت توست، خورشید را از مغرب بیرون بیاور! آن موقع بود که نمرود مبهوت ماند و پاسخی جز سکوت نداشت (ج ۱: ص ۴۱۲) و

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]
[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

نقشه‌اش نقش برآب شد .

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْراهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ قالَ أَنَا أُحْيِي وَ أُمِيتُ قالَ إِبْراهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِها مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (بقره/۲۵۸): آیا آن کس (نمرود) را که خداوند به او پادشاهی داده بود، ندیدی با ابراهیم درباره پروردگارش محاجّه و گفتگو می‌کرد؟ زمانی که ابراهیم گفت: خدای من کسی است که زنده می‌کند و می‌میراند، او گفت: من هم زنده می‌کنم و می‌میرانم. ابراهیم گفت: خداوند خورشید را از مشرق می‌آورد، پس تو (که می‌گویی حاکم بر جهان هستی)، خورشید را از مغرب بیاور. (در اینجا بود که) آن مرد کافر مبهوت و وامانده شد. و خداوند قوم ستمگر را هدایت نمی‌کند.

پس مغالطه و سفسطه ترفند اهل باطل است و حق را باید مستدل عرضه کرد (ج ۱: ص ۴۱۲). از این رو، اهل باطل با ترفندهایی درصدد دادن اطلاعات غلط به نام اطلاعات درست هستند تا افکار عمومی را جلب و جذب و عقاید خود را القا کنند. وظیفه فرد مخاطب آگاهی از این توجیهات و خواستن استدلال روشن برای خنثی کردن این ترفندها و متقابلاً دادن دریافت اطلاعات درست در زمینهٔ مسائل اعتقادی و فرهنگی است.

پنج. در برابر اطلاعات غلط و تحریف‌شده هوشیار باشید.

سیمای تهاجم فرهنگی و توطئه‌های دشمن برای بی‌دین کردن مسلمانان را در چهار آیه از آیات آل عمران می‌بینیم. آیهٔ شصت و نهم خبر از کینه‌های مکتبی، آیهٔ هفتاد خبر از لجاجت و کفر، آیهٔ هفتاد و یکم خبر از شیوهٔ حق‌پوشی و کتمان آگاهانه، و آیهٔ هفتاد و دوّم خبر از تاکتیک فریبندهٔ دشمن می‌دهد که مجموعاً تهاجم فرهنگی برخاسته از باطن تاریک، به‌کارگیری شیوه‌های کتمان، زیر سؤال بردن و ضعیف و آشفته کردن عقاید توده‌ی مردم است (ج ۱: ص ۵۳۷):

وَدَّتْ طائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَ ما يُضِلُّونَ إِلاَّ أَنْفُسَهُمْ وَ ما يَشْعُرُونَ (آل عمران/۶۹): گروهی از اهل کتاب دوست دارند که شما را گمراه کنند، ولی جز خودشان را گمراه نمی‌کنند و (این را) نمی‌فهمند.

يا أَهْلَ الْكِتابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآياتِ اللَّهِ وَ أَنْتُمْ تَشْهَدُونَ (آل عمران/۷۰): ای اهل کتاب! چرا به آیات خداوند (و نشانه‌های نبوّت رسول خدا) کفر می‌ورزید، در حالی که خود (به درستی آن) گواهید.

يا أَهْلَ الْكِتابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْباطِلِ وَ تَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (آل عمران/۷۱): ای اهل کتاب! چرا حقّ را به باطل مشتبه می‌سازید و (یا) حقّ را کتمان می‌کنید، در حالی که خود (به حقّانیت آن) آگاهید.

وَ قالَتْ طائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهارِ وَ اكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (آل عمران/۷۲): و گروهی از اهل کتاب گفتند: به آنچه بر مؤمنان نازل شده است، در آغاز روز ایمان آورید و در پایان روز کافر شوید، شاید (با این حیله، آنها از اسلام) بازگردند.

معلوم می‌شود تهاجم فرهنگی در لباس اطلاعات گمراه‌کننده، غیرواقعی، تحریف‌شده و برنامه‌ریزی‌شده، به ویژه در مباحث اعتقادی در جریان است و مخاطب باید از این منظر آگاه به امور و نقشه‌های توزیع‌کنندگان چنین اطلاعاتی باشد و متصدّیان اطلاع رسانی هم افراد را از این ترفندها آگاه کنند .

در تأکید بر این خطر، آیهٔ ۱۱۸ آل عمران هم ضرورت دشمن شناسی و تهاجم فرهنگی جدی و همیشگی او را گوشزد می‌کند :

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا بِطانَةً مِنْ دُونِكُمْ لا يَأْلُونَكُمْ خَبالاً وَدُّوا ما عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضاءُ مِنْ أَفْواهِهِمْ وَ ما تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآياتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (آل عمران/۱۱۸): ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از غیر خودتان همراز نگیرید. آنان در تباهی شما کوتاهی نمی‌کنند، آنها رنج بردن شما را دوست دارند. همانا کینه و دشمنی از (گفتار) دهانشان پیداست و آنچه دل–هایشان در بردارد، بزرگ‌تر است. به تحقیق ما آیات (روشنگر و افشاگر توطئه‌های دشمن) را برای شما بیان کردیم، اگر تعقّل کنید.

پس اوّلین حرکت و خطر دشمن، تهاجم فرهنگی است و دشمن در ضربه زدن به فکر و اندیشه از راه انواع اطلاعات تحریف‌شده کوتاهی نمی‌کند (ج ۱: ص ۵۹۰). اطلاعات دستکاری شده دستمایه‌ای برای این تهاجم و تباه کردن اندیشه می‌تواند باشد. از این دستکاری حتی دشمنان داخلی هم برای انحراف افکار بهره می‌برند؛ همان طور که سامریّ از قوم بنی‌اسرائیل از این حربه و هنرش برای انحراف قوم خود استفاده کرد (ج ۵: ص ۳۷۳) :

قالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَ أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ (طه/۸۵): (خداوند) فرمود: همانا ما قوم تو را بعد از (آمدن) تو آزمایش کردیم و سامری آنان را گمراه کرد.

شش. اطلاعات کذب همواره در کمین است.

وقتی در جنگ احد از سوی کفّار سنگی بر پیشانی پیامبر(ص) برخورد کرد و خون از پیشانی ایشان جاری شد، صدایی بلند شد که محمّد کشته شد. برخی نیز به اشتباه شهادت فردی دیگر را شهادت پیامبر پنداشتند. این شایعه موجب شادی و روحیه گرفتن کفّار شد و جمعی از مسلمانانِ آشفته پا به فرار گذاشتند. برخی نیز به فکر گرفتن امان از ابوسفیان، فرمانده کفّار مکّه افتادند. در برابر

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]

[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

این گروه، مسلمانانی با صدای بلند فریاد می‌زدند: اگر محمّد هم نباشد راه محمّد و خدای او باقی است. پس فرار نکنید (ج ۱: صص ۶۱۸-۶۱۹). آیهٔ زیر در این ارتباط است :

وَ ما مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَ فَإِنْ ماتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ وَ مَنْ يَنْقَلِبْ عَلى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئاً وَ سَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ (آل عمران/۱۴۴): و محمّد جز پیامبری نیست که پیش از او نیز پیامبران (دیگری آمده و) در گذشته‌اند (بنابراین، مرگ برای انبیا نیز بوده و هست). پس آیا اگر او بمیرد و یا کشته شود، شما به (آئین) گذشتگان خود برمی‌گردید؟ و هر کس به عقب برگردد، پس هرگز هیچ ضرری به خداوند نمی‌زند و خداوند به زودی پاداش شاکران را خواهد داد.

از این رو، دشمن همواره درصدد پخش اطلاعات غلط و انتشار شایعه به قصد زیان رساندن در امور حساس جامعه و اجرای نقشه های خود است. تلاش دشمن برای شایعه‌پراکنی در آیه زیر هم به وضوح بیان شده است:

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِينَ (آل عمران/۱۴۹): ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اگر از کسانی که کفر ورزیدند اطاعت کنید، شما را به آئین گذشتگانِ کافرتان برمی‌گردانند، پس به خسارت و زیانکاری بازخواهیدگشت.

در شأن نزول این آیه است که وقتی مسلمانان در جنگ احد، شکست خوردند، رهبر منافقان، عبد اللّه بن اُبیّ فریاد زد: به برادران مشرک ملحق شوید و همان بت‌پرستی را ادامه دهید.» (ج ۱: ص ۶۲۴). پس ترفند دشمن، به ویژه در مواقع بحرانی و فرازوفرودهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، پخش شایعه و نشر اطلاعات غلط است. در دنیای کنونی اطلاعات و ارتباطات، این امر بیشتر نمود دارد و بنابراین، مراقبت بیشتری در اطلاع-گزینی و اطلاع‌یابی از میان انواع اطلاعات ضرورت دارد.

هفت. حین نشر اطلاعات مهم و سرنوشت‌ساز به اهل علم و تخصص رجوع کنید.

افشای اطلاعات محرمانه بسیار زیان‌رسان است و قبل از انتشار چنین اطلاعاتی باید به اهل درک و افراد خبره و مطّلع مراجعه کرد:

وَ إِذا جاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذاعُوا بِهِ وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَ إِلى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطانَ إِلاَّ قَلِيلاً (نساء/۸۳): هنگامی که خبری (و شایعه‌ای) از ایمنی یا ترس (پیروزی یا شکست) به آنان (منافقان) برسد، آن را فاش ساخته و پخش می‌کنند، در حالی که اگر آن را (پیش از نشر) به پیامبر و اولیای امور خود ارجاع دهند، قطعاً آنان که اهل درک و فهم و استنباطند، حقیقت آن را درمی‌یابند. و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود، به جز اندکی، پیروی از شیطان می‌کردید.

از این آیه می‌توان دریافت رازداری و حفظ اخبار امنیّتی وظیفهٔ همه مسلمانان و افشای اسرار آنها حرام است و نیز پخش شایعات، از حربه‌های منافقان است (با توجّه با آیات قبل از این آیه). در ضمن، عموم مردم باید به اهل استنباط رجوع کنند تا حقیقت را دریابند (ج ۲: ص ۱۱۸). این امر ضروری در آیهٔ زیر هم بیان شده است :

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ إِلاَّ رِجالاً نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (نحل/۴۳): ما قبل از تو نیز، جز مردانی که به سویشان وحی می‌کردیم (فرشته یا موجود دیگری را) نفرستادیم (که آنها از آمدن تو تعجب می‌کنند، به آنها بگو:) اگر نمی‌دانید از اهل ذکر بپرسید.

این آیه یک اصل کلی را که عقل هر بشری می‌پذیرد، مطرح می‌کند و آن مراجعه به اهل علم و کارشناس و خبره است؛ یعنی هر چه را نمی‌دانید، از آگاهان و اهل خبره‌ی آن سؤال کنید (ج ۴: ص ۵۲۴). این امر مهم را می‌توان در عرضهٔ اطلاعات مهم و سرنوشت‌ساز و کمّوکیف آن درست دانست. عقل حکم می‌کند، در انتشار اطلاعات مهم که ممکن است عامل سوء استفاده و انحراف باشد و یا ارکانی را به خطر اندازد، با اهل علم و متخصصان مربوط مشورت و طبق مقتضیات و شرایط عمل کرد.

هشت. از انتشار اطلاعات نابجا بپرهیزید.

آیات ۱۰۱ و ۱۰۲ سورهٔ مائده مطالبی ارزنده و نکته‌آموز در آداب اطلاع‌دهی دارد:

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَسْئَلُوا عَنْ أَشْياءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَ إِنْ تَسْئَلُوا عَنْها حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْها وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ (مائده/۱۰۱): ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از اموری که اگر برایتان آشکار شود ناراحتتان می‌کند نپرسید، و اگر هنگام نزول قرآن از آنها سؤال کنید، برایتان روشن می‌شود. خداوند از سؤال‌های نابجای شما گذشت و خداوند آمرزنده بردبار است .

قَدْ سَأَلَها قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِها كافِرِينَ (مائده/۱۰۲): همانا (از این گونه سؤال‌ها) گروهی از پیشینیان نیز پرسیدند (و چون طاقت عمل نداشتند) نسبت به آن منکر و کافر شدند .

طبق این آیات، مسئولان و آگاهان جامعه نباید بعضی از مطالبی را که می‌دانند در اختیار عموم بگذارند؛ نظیر مسائل بحران اقتصادی. اخبار و اطّلاعات باید رده‌بندی و طبقه‌بندی شود. برخی از اخبار نباید از رسانه‌ها و جراید پخش شود؛ چون به زیان مردم است (گاه سکوت و بیان نکردن، عاقلانه لازم است؛ چه دانستن هر چیزی نه لازم است و نه مفید؛ بلکه باید سراغ دانش‌های مفید رفت و برخی

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]
[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

اطلاعات سبب کفر و انحراف می‌شود (ج ۲: ص ۳۸۱). این نکات و پیام‌ها دربردارنده‌ی مطالبی برای اطلاع‌رسانان است که آنان را از انتشار برخی اطلاعات زیان‌بخش، طبقه‌بندی‌شده، مخلّ و منحرف کننده برحذر می‌کند. اطلاعاتی را باید نشر داد که سودی بـه حـال فرد و جامعه داشته باشد و مخل جامعـه و موجـب انحـراف افکـار عمومی نباشد.

نه. رازداری و حفظ اطلاعات مهم لازم است.

حفظ اسرار و رازداری نشان] ایمان و سلاح مبارزه با دشمن است: أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّـهُ الَّـذِينَ جاهَـدُوا مِـنْكُمْ وَ لَـمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لا رَسُولِهِ وَ لا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَـةً وَ اللَّـهُ خَبِيـرٌ بِما تَعْمَلُونَ (توبه/۱۶): آیا پنداشته‌اید که (تنها با ادّعای ایمان) رهـا می‌شوید، در حالی کـه هنـوز خداونـد (بـا امتحـان‌هـایش شـما را نیازموده،) تا کسانی را از شما که جهاد کرده و جز خدا و پیامبرش و مؤمنان رازداری برنگزیده‌اند، معلوم دارد و خداوند به آنچه می‌کنیـد آگاه است.

دادن اسرار و اطلاعات به بیگانگان و آنان را مَحرم اسرار دانسـتن، حرام و نشان] ضعف و بی‌ایمانی و مورد هشدار و توبیخ است (ج ۳: ص ۳۹۱). بنابراین، در دادن اطلاعات به افراد و انتشـار اطلاعـات باید دقت کرد تـا دسـتیابی معانـدانی کـه در پـی تخریـب مبـانی اعتقادی و پایه‌های فرهنگی هستند به این اطلاعـات، مایـه سـوء استفاده دشمن و به انحراف کشاندن افکار عمومی جامعه نشود.

ده. مراقب اطلاعات تحریف‌شده باشید.

کار منافقان فتنه‌گری در قالب تحریف واقعیات است و باید مراقـب این کار آنان بود:

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَ قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّى جاءَ الْحَـقُّ وَ ظَهَـرَ أَمْرُ اللَّهِ وَ هُمْ كارِهُونَ (توبه/۴۸): (منافقـان) پـیش از ایـن دنبـال فتنه‌گری بودند و کارها را برای تو واژگون جلوه می‌دادند، تـا حـقّ آمد و امر خدا آشکار شد (و پیروز شدید)، در حالی که آنان ناراحـت بودند.

تحریف واقعیّت‌ها و دادن گزارش‌های جعلـی بـرای رهبـر و افـراد مسئول کاری منافقانه است که آنان را در تصمیم‌گیری دچار اشتباه می‌کند و البته اینان هم باید هوشـیار باشـند و بـه هـر گزارشـی از سـوی هـر کسـی اعتمـاد نکننـد (ج ۳: ص ۴۳۲). تصـمیم‌گیـری مسئولان امر باید بر اسـاس اطلاعـات درسـت باشـد و آنـان بایـد اطلاعات درست را از محل جریان‌های مختلـف و مـورد اطمینـانی کسب کنند تا کمتر در معرض آسیب قرار گیرند. این امر مسـئولیّت دشوار افراد دست‌اندرکار فراهم‌آوری اطلاعات مهمّ بـرای تصـمیم گیری در امور کلان را دوچندان می‌کند.

یازده. به کلیّت و تمام وجوه و جنبه‌های اطلاعات توجه کنید.

عده‌ای پیامبر را به علت گوش دادن به سخن همه افـراد مـذمّت و آزار می‌کردند:

وَ مِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَ يَقُولُونَ هُـوَ أُذُنٌ قُـلْ أُذُنُ خَيْـرٍ لَكُـمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ رَحْمَةٌ لِلَّـذِينَ آمَنُـوا مِـنْكُمْ وَ الَّـذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَـذابٌ أَلِـيمٌ (توبـه/۶۱): برخـی از منافقـان، پیامبر را آزار می‌دهند و می‌گویند: او سراپا گوش است (و به سخن هر کس گوش می‌دهد). بگو: گوش دادن او به نفع شماست، او بـه خداوند ایمان دارد و مؤمنان را تصدیق می‌کند و برای هـر کـس از شما که ایمان آورد، مایهٔ رحمت است و آنان که رسول خدا را اذیّت و آزار می‌دهند، عذابی دردناک دارند.

طبق این آیه، به همه مردم باید اجازه داد سخن بگویند؛ هر چند به ساده‌لوحی متّهم شوید و از آداب گوش دادن، توجّه با تمام وجود به سخنانِ گوینده است. کلمه‌ی «أُذُنٌ» به معنای آن است که او سـر تا پا گوش است (ج ۳: ص ۴۵۱). این نکته را مـی‌تـوان در دنیـای اطلاعات امروزی چنین روشن کرد که جسـتجوگر اطلاعـات بایـد کلّ اطلاعات و وجوه مختلف آن را مدنظر قرار دهد و اطلاعـات را از افراد مختلف کسب کند تا با تأمل در انـواع ایـن اطلاعـات، بـه نتیجه‌ای درست و واقعیت‌محور برسد.

دوازده. اطلاعات را دقیق و تفصیلی عرضه کنید.

خداوند تفصیل واقعیّات و نه کلی‌گویی را توصیه می‌کند:

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِياءً وَ الْقَمَرَ نُوراً وَ قَدَّرَهُ مَنازِلَ لِتَعْلَمُوا عَـدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسابَ ما خَلَقَ اللَّهُ ذلِكَ إِلاَّ بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآياتِ لِقَـوْمٍ يَعْلَمُونَ (یونس/۵): اوست که خورشید را درخشـنده و مـاه را تابـان قرار داد و برای حرکتِ ماه منزلگاه‌هایی قرار داد تا شمارهٔ سال‌ها و حساب را بدانید. خداوند اینها را جز بر اساس حـقّ نیافریـده اسـت. خداوند آیات را برای آنان که (می‌خواهند) بدانند، به تفصـیل بیـان می‌کند.

از این آیه می‌توان دریافت از شیوه‌های تعلیم و تربیت، روشن و باز کردن مطالب است، نه کلّی‌گویی (ج ۳: ص ۵۴۰). فرد اطلاع‌رسان هم باید در عرضهٔ اطلاعات به نکات مهم بپردازد تا اطلاعات کلی، مبهم و چندپهلو نباشد. این کار به ویژه در باب اطلاعات تخصّصی اهمیّت بیشتری دارد.

سیزده. از دستکاری اطلاعات اجتناب کنید.

دستکاری در اطلاعات به هر قصد و نیّتی نوعی دروغگویی اسـت.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]

[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

هر چند دروغ از هر نوعی گناه و دور از شأن است، دروغ بستن بـه خداوند گناهی بزرگ است:
فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً أَوْ كَـذَّبَ بِآياتِـهِ إِنَّـهُ لا يُفْلِـحُ الْمُجْرِمُونَ (یونس/۱۷): پس کیست ستمکارتر از کسی که بـر خـدا دروغ بندد، یا آیـات او را دروغ بشـمارد؟ قطعـاً مجرمـان، رسـتگار نمی‌شوند.
بزرگ‌ترین ظلم، ظلم فرهنگی، اعتقادی و تحریـف آیـات خداونـد است (ج ۳: ص ۵۵۱). این نکته را مـی‌تـوان در بـاب دسـتکاری و تحریف اطلاعات، به ویژه اطلاعات حیاتی، راهبـردی، فرهنگـی و اجتماعی صادق دانست. فرد اطّلاع‌رسان باید اطلاعات را درسـت و با سند و بدون تحریف قصدمند عرضه کند .

چهارده. حین داشتن شک و تردیـد در اطلاعـات بـه اهـل علـم و آگاهی مراجعه کنید .
خداوند در آیهٔ زیر از قول پیامبر خطاب به مردم چنین می‌فرماید :
فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتابَ مِـنْ قَبْلِكَ لَقَـدْ جاءَكَ الْحَـقُّ مِـنْ رَبِّـكَ فَـلا تَكُـونَنَّ مِـنَ الْمُمْتَـرِينَ (یونس/۹۴): پس اگر در آنچه بر تو نازل کردیم شـک داری، از آن کسانی که کتاب آسمانی پیش از تو را می‌خوانند بپرس. یقیناً حـقّ از سوی پروردگارت به سوی تـو آمـده اسـت، پـس از شـک‌آوران مباش.
هنگام شک باید به عالمان رجوع کرد و سخنشان را حجّت و متقن دانسـت (ج ۳: ص ۶۲۰). از ایـن نکتـه مـی‌تـوان نتیجـه گرفـت جستجوگر اطلاعات در اطلاع‌جویی و اطلاع‌یابی باید به سراغ افراد آگاه و متخصص برود و به هر اطلاعات و اطلاع‌دهنـده‌ای اعتمـاد نکند.

پانزده. به اطلاعاتِ افراد مورد اطمینان اعتماد کنید.
در داستان حضرت یوسف(ع)، فرسـتادهٔ پادشـاه مصـر بـرای تعبیـر خواب پادشاه سراغ یوسف راستگو را می‌گیرد :
يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنا فِي سَبْعِ بَقَراتٍ سِمانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجافٌ وَ سَبْعِ سُنْبُلاتٍ خُضْرٍ وَ أُخَرَ يابِساتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَـى النَّـاسِ لَعَلَّهُـمْ يَعْلَمُونَ (یوسف/۴۶): (فرستاده شاه، وارد زنـدان شـد و گفـت:) ای یوسف! ای مرد راستگوی! درباره‌ی (این خواب که) هفت گاو فربـه هفت گاو لاغر را می‌خورند و هفت خوشـهٔ سـبز و (هفـت خوشـهٔ) خشکیده دیگر، به ما نظر بده تا به سوی مردم برگردم، شـاید آنـان (از اسرار خواب) آگاه شوند.
طبق این آیه، شایسته است سؤالات و مشـکلات خـود را از افـراد خوش‌سابقه، راستگو، و راست‌کردار بپرسیم (ج ۴: ص ۲۱۵). بر این اساس، در جستجوی اطلاعات هـم لازم اسـت بـه سـراغ افـراد و سازمان‌های خوش‌سابقه و مورد اطمینان رفت تا اطلاعاتی مطمئن به دست آورد و اعتماد به هر منبع اطلاعات، بدون در دست داشتن معیارهایی معیّن روا نیست.

شانزده.برای عرضهٔ اطلاعـات، طبقـه‌بنـدی آن طبـق موقعیّـت و شرایط لازم است.
حضرت یوسف(ع) خود را فقط به برادر کـوچکترش، بنیـامین مـی شناساند و هنوز زمان افشای نام و نسب خود را برای همهٔ بـرادران صلاح نمی‌داند:
وَ لَمَّا دَخَلُوا عَلى يُوسُفَ آوى إِلَيْهِ أَخاهُ قالَ إِنِّـي أَنَـا أَخُـوكَ فَـلا تَبْتَئِسْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (یوسف/۶۹): وقتی (برادران) بر یوسف وارد شدند، او برادرش (بنیامین) را در نزد خود جـای داده، گفـت: همانـا من برادر تو هستم، پس از آنچه انجام می‌دهند اندوهگین مباش.
پس، کـلام‌هـا طبقـه‌بنـدی، محرمانـه و غیرمحرمانـه، و علنـی و غیرعلنی دارند. حضرت یوسـف(ع) تنهـا بـه صـورت محرمانـه بـه برادرش بنیامین گفت که من برادر تو هستم. پس هر سخن جـایی و هر نکته مقامی دارد. در بعضی امور، تنها خواص را باید در جریان گذاشـت (ج ۴: ص ۲۵۱). اطلاعـات را بایـد در جـایی مناسـب و موقعیّتی شایسته عرضه کرد و برخی اطلاعات طبقـه‌بنـدی‌شـده را نباید در اختیار همگان قرار داد.

هفده. برای اطلاع‌دهی موقع‌شناس باشید.
حضرت یوسف(ع) در شناساندن خود به برادرانش پـس از سـال‌هـا دوری چنین می‌گوید:
قالُوا أَ إِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قالَ أَنَا يُوسُفُ وَ هذا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنـا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (یوسـف/۹۰): گفتند: آیا تو خود (همان) یوسفی؟ گفت: (آری) من یوسـفم و ایـن برادر من است. به تحقیق خداوند بر ما منّت گذاشت؛ زیرا کـه هـر کس تقوا و صبر پیشه کند، پس همانا خداوند پاداش نیکوکـاران را تباه نمی‌کند.
این گفتگو یادآور آن است که از حساس‌ترین اوقات باید برای دادن اطلاعات اثرگذار استفاده کـرد (مـوقعی کـه بـرادران از کـار خـود شرمنده و آماده پذیرش سخن یوسف هسـتند، او مـی‌گویـد: «مَـنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ» ...) (ج ۴: صص ۲۷۳-۲۷۴). اگر فرد اطلاع‌رسان در دادن اطلاعات موقـع‌شـناس و موقعیـت‌شـناس باشـد، بـازدهی و کارکرد و هدفش از عرضهٔ اطلاعات را نمایان‌تر می‌کند.

هجده. زودباوری و شایعه‌پراکنی، هر دو ممنوع!
زودباوری و تکیه بر اطلاعـات، بـدون آگـاهی و جسـتجوی کـافی کاری خطاست:

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]
[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

وَ لا تَقْفُ ما لَيْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤادَ کُلُّ أُولئِکَ کانَ عَنْهُ مَسْؤُلاً (أسراء/۳۶): و از آنچه به آن علم نداری پیروی مکن؛ چون گوش و چشم و دل، همه مورد بازخواست قرار خواهند گرفت.

توضیح این که زودباوری و شایعه‌پذیری، جامعه را دستخوش ذلّت و تسلیم در برابر دشمن می‌کند. تقلید کورکورانه، پیروی از عادات و خیالات، تبعیّت بی‌منطق از نیاکان، باور کردن پیشگویی‌ها، خواب‌ها، حدس‌ها و گمان‌ها، قضاوت بدون علم، گواهی دادن بدون علم، موضع‌گیری، ستایش یا انتقاد بدون علم، تفسیر و تحلیل و نوشتن و فتوا دادن بدون علم، نقل شنیده‌های بی‌اساس و شایعات، نسبت دادن چیزی به خدا و دین بدون علم، تصمیم در شرایط هیجانی و بحرانی و بدون دلیل و برهان، تکیه به سوگندها و اشک‌های دروغین دیگران، همه اینها مصداق «لا تَقْفُ ما لَيْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ» بوده و ممنوع است (ج ۵: صص ۵۹-۶۰). زندگی باید بر اساس علم و اطلاعات صحیح و منطق و بصیرت باشد و نیز بازار شایعات را نباید داغ کرد و با نقل شنیده‌های بی‌اساس، آبرو و حقوق افراد را از بین برد (ج ۵: ص ۶۰). این نکته بیان‌کنندهٔ اهمیّت اطلاعات درست در زندگی و پرهیز از انتشار و کاربرد اطلاعات دروغ در جامعه و حین گرفتن تصمیمات مهم است که همگان باید اساس کار اطلاع‌جویی خود قرار دهند .

آیه‌ای دیگر در این باب چنین است:

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِکُمْ وَ تَقُولُونَ بِأَفْواهِکُمْ ما لَيْسَ لَکُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّناً وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ (نور/۱۵): آن گاه که از زبان یکدیگر (تهمت را) می‌گرفتید و با آن که علم نداشتید دهان به دهان می‌گفتید و این را ساده و کوچک می‌پنداشتید، در حالی که آن نزد خدا، بزرگ است.

بر این اساس، نشر و پذیرش آنچه بر سرزبان‌هاست، بدون تحقیق محکوم است (ج ۶: ص ۱۵۷). این نکته در دنیای کنونی اطلاعات و ارتباطات و فضای باز و گستردهٔ محیط مجازی که غلط و درست به هم آمیخته است، بسیار کاربردی و لازم است.

نوزده. از وجود دست‌های پنهان در دادن اطلاعات غلط باید آگاه بود.

دشمنان دادن اطلاعات غلط را بر تهاجم نظامی مقدّم می‌دارند:

وَ اسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِکَ وَ أَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِکَ وَ رَجِلِکَ وَ شارِکْهُمْ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ وَ عِدْهُمْ وَ ما يَعِدُهُمُ الشَّيْطانُ إِلاَّ غُرُوراً (أسراء/۶۴): و (ای شیطان!) هر کس از مردم را می‌توانی با صدای خود بلغزان و نیروهای سواره و پیاده‌ات را بر ضدّ آنان گسیل‌دار و در اموال و فرزندان با آنان شریک شو و به آنان وعده بده، و شیطان جز فریب، وعده‌ای به آنان نمی‌دهد.

تهاجم تبلیغاتی و فرهنگی فاسد دشمن مقدّم بر تهاجم نظامی اوست. در این آیه، «صوت» قبل از «خیل» آمده است: «بِصَوْتِکَ، وَ أَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِکَ» شیطان ابتدا با تبلیغات، انگیزه توحیدی انسان را می‌گیرد، سپس با تسلیحات و لشکریانش بر او هجوم می‌آورد (ج ۵: ص ۸۸). در اینجا هم اهمیت توجه به تبلیغات دشمن و نفوذ فرهنگی نرم آو در قالب اطلاعات غلط و مختل‌کننده گوشزد شده است. برخی از طریق این اطلاعات کذب وارد می‌شوند و نفوذ می‌کنند و باید مراقب بود تا این اطلاعات شناسایی شود و در سطح وسیعی عرضه نشود.

بیست. از اظهار اطلاعات بی‌اساس و حاصل از گمان دوری کنید.

در آیاتی از سورهٔ کهف در باب اصحاب کهف و اظهارنظر افراد دربارهٔ آنان چنین آمده است:

وَ کَذلِکَ بَعَثْناهُمْ لِيَتَساءَلُوا بَيْنَهُمْ قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ کَمْ لَبِثْتُمْ قالُوا لَبِثْنا يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قالُوا رَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِما لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَکُمْ بِوَرِقِکُمْ هذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّها أَزْکى طَعاماً فَلْيَأْتِکُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَ لْيَتَلَطَّفْ وَ لا يُشْعِرَنَّ بِکُمْ أَحَداً (کهف/۱۹): و ما آن گونه (که خوابشان کردیم)، آنان را (از خوابی که شبیه مرگ بود) برانگیختیم تا میان خود از یکدیگر پرسش کنند. یکی از آنان گفت: چه مدّت (در این غار) مانده‌اید؟ گفتند: یک روز یا بخشی از روز. (سرانجام) گفتند: پروردگارتان داناتر است که چه مقدار مانده‌اید. پس یکی از خودتان را با این پولتان به شهر بفرستید تا ببیند کدام یک غذای پاکیزه‌تری دارد، پس غذایی از آن برایتان بیاورد و باید (در این کار) زیرکی و دقّت به خرج دهد، و مبادا کسی را از (وجود) شما آگاه کند!

.....

سَيَقُولُونَ ثَلاثَةٌ رابِعُهُمْ کَلْبُهُمْ وَ يَقُولُونَ خَمْسَةٌ سادِسُهُمْ کَلْبُهُمْ رَجْماً بِالْغَيْبِ وَ يَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَ ثامِنُهُمْ کَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ ما يَعْلَمُهُمْ إِلاَّ قَلِيلٌ فَلا تُمارِ فِيهِمْ إِلاَّ مِراءً ظاهِراً وَ لا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَداً (کهف/۲۲): به زودی خواهند گفت: (اصحاب کهف) سه نفر بودند، چهارمینشان سگشان بود و (عدّه‌ای) گویند: پنج نفر بودند، ششمین آنان سگشان بود. (این سخنی بی‌دلیل و) پرتاب تیرِ گمان به گذشته‌ای ناپیداست و (عدّه‌ای دیگر) گویند: هفت تن بودند و هشتمین آنان سگشان بود. بگو: پروردگارم به تعدادشان داناتر است (و شمار) آنان را جز اندکی، کسی نمی‌داند. پس دربارهٔ آنان جز به ظاهر (و آنچه آشکار کرده‌ایم)، مجادله مکن و دربارهٔ ایشان از هیچ کس از (اهل کتاب) نظر مخواه.

طبق این دو آیه از سورهٔ کهف، در آنچه نمی‌دانیم، اظهار نظر

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]

[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

نکنیم (ج ۵: ص ۱۵۳) و همچنین، سخن بی‌دلیل نگوییم و به تخمین و حدس تکیه نکنیم (ج ۵: ص ۱۵۷). طبق کلیت مفهوم این آیات، برخی اطلاعات همه جا و برای همه کس در دسترس نیست و باید به مرکز اصلی و افراد خاصی برای کسب اطلاعات درست مراجعه کرد و گرنه، فرد سردرگم و اسیر اطلاعات غلط و پراکنده می‌شود.

بیست و یک. تنها به اطلاعات قطعی و مورد اطمینان اعتماد کنید .

در داستان حضرت سلیمان(ع) و دعوت وی از ملکهٔ سباء چنین آمده است:

وَ تَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقالَ ما لِيَ لا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كانَ مِنَ الْغائِبِينَ (نمل/۲۰) لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذاباً شَدِيداً أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطانٍ مُبِينٍ (نمل/۲۱) فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقالَ أَحَطْتُ بِما لَمْ تُحِطْ بِهِ وَ جِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ (نمل/۲۲): و (سلیمان) جویای حال پرندگان شد و (هدهد را ندید،) گفت: مرا چه شده که هدهد را نمی‌بینم؟ (آیا حضور دارد و من نمی‌بینم) یا از غایبان است. قطعاً او را کیفری سخت خواهم داد یا او را ذبح می‌کنم، مگر آن که (برای غیبت خود) دلیل روشنی (و عذر موجّهی) برای من بیاورد. پس دیری نپایید که (هدهد آمد و) گفت: از چیزی آگاهی یافتم که تو (با همه‌ی عزّت و شوکتی که داری) از آن آگاه نشده‌ای و برای تو از (منطقهٔ) سبا گزارشی مهم و درست آورده‌ام.

طبق این آیات، در گزارش‌ها و دادن اطلاعات باید اخبار قطعی و تأییدشده را گفت. به علاوه، آنچه در خبر مهم است، قطعی بودن آن است؛ چه اطلاع‌دهنده بزرگ باشد یا کوچک، چه انسان باشد یا حیوان (ج ۶: ۴۱۰). این نکات باز هم آشکارکنندهٔ لزوم توجه به اطلاعات اصیل و اخبار قطعی و پرهیز از توجه به اطلاعات حدسی، به ویژه در تصمیم‌گیری و قضاوت در امور مختلف است.

بیست و دو. برای اطمینان از درستی اطلاعات تفحّص کنید.

باز هم در داستان حضرت سلیمان(ع)، هدهد در باب ملکه سباء و قومش گزارشی می‌دهد و حضرت سلیمان می‌گوید:

قالَ سَنَنْظُرُ أَ صَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكاذِبِينَ (نمل/۲۷) اذْهَبْ بِكِتابِي هذا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ ما ذا يَرْجِعُونَ (نمل/۲۸): (سلیمان بعد از شنیدن گزارش هدهد) گفت: به زودی خواهیم دید که آیا (در گزارش‌ات) راست گفتی یا از دروغگویانی؟ این نامه‌ی مرا ببر و به سوی آنها بیفکن. آن گاه از آنان روی برتاب، پس بنگر چه جوابی می‌دهند.

طبق مضمون این آیات، زودباوری و ردّ کردن حرف دیگران بدون دلیل شایسته نیست. البته تحقیق کردن، مخصوص گزارش‌های شخص فاسق نیست؛ بلکه هنگام شک نیز تحقیق و بررسی در باب اطلاعات لازم است (ج ۶: صص ۴۱۴-۴۱۵). بر این اساس، اطلاعات را نباید در نگاه اول پذیرفت و جستجو و مستندسازی آن لازم است تا بتوان بر درستی و ارزش آن صحه گذاشت و بر این اساس تصمیم درست گرفت و طرح و برنامه‌ای کارآمد ارائه داد.

بیست و سه. در دادوگرفت اطلاعات بهترین شیوهٔ مجادله و استدلال را برگزینید.

خداوند در گفتگوها و مناظرات به شیوهٔ نیکوتر توصیه می‌کند:

وَ لا تُجادِلُوا أَهْلَ الْكِتابِ إِلاَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلاَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَ قُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَ إِلهُنا وَ إِلهُكُمْ واحِدٌ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (عنکبوت/۴۶): و با اهل کتاب جز با بهترین شیوه مجادله نکنید، مگر ستمگران از آنان، و (به آنان) بگویید: ما به آنچه (از سوی خدا) بر ما و شما نازل شده ایمان داریم، و خدای ما و خدای شما یکی است و ما تسلیم او هستیم.

طبق مضمون این آیه، گفتگو با همه کس باید با بهترین شیوه باشد و جدالی مورد پذیرش است که محتوای آن و شیوه و الفاظش أحسن و بهترین و بر اساس استدلال و با انگیزه‌های اصلاحی باشد). ضمناً لازم است مخاطبانِ خود را شناخت و با هر دسته به نوعی مناسب خود برخورد کرد (ج ۷: صص ۱۵۳-۱۵۴). پس نمی توان به هر طریقی اطلاعات را به مخاطب عرضه کرد و انتظار تأثیرگذاری و پذیرش آن را داشت. شرط مهم پذیرا شدن مخاطب برای پیام و اطلاعات، بیان آن به بهترین شیوه و الفاظ و جلب اعتماد اوست.

بیست و چهار. با توجه به تمام جنبه‌های اطلاعات، بهترین آن را برگزینید.

در وصف بندگان خالصِ خدا در قرآن چنین آمده است:

وَ الَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوها وَ أَنابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرى فَبَشِّرْ عِبادِ (زمر/۱۷) الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولئِكَ الَّذِينَ هَداهُمُ اللَّهُ وَ أُولئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبابِ (زمر/۱۸): و کسانی که از عبادت و بندگی طاغوت‌ها (و قدرت‌های ضد الهی) دوری نموده و به سوی خدا بازگشتند بر آنان مژده باد، پس بندگان مرا بشارت ده. آنان که سخن را با دقّت می‌شنوند و بهترین آن را پیروی می‌کنند، آنانند که خداوند هدایتشان کرده و آنانند همان خردمندان.

از این آیات می‌توان نکاتی مهم در باب انتخاب اطلاعات درست و دقت در گزینش بهترین اطلاعات دریافت. طبق این آیه باید به سخن و محتوای کلام توجه داشت، نه به گوینده و نیز شنیدن و تحمل سخنان دیگران لازم است. انتخاب گفتار أحسن مورد توجّه قرآن است. به علاوه، سخنی که حُسن و خوبی ندارد، شایسته شنیدن نیست (ج ۸: صص ۱۵۶-۱۵۷). وظیفهٔ مخاطب و کاربر اطلاعات توجه به تمام جنبه‌های اطلاعات و گزینش بهترین و کارسازترین فقره‌های اطلاعاتی از میان آنهاست و فرد اطلاع‌رسان هم باید در عرضهٔ اطلاعات به بهترین گزینه‌ها توجّه کند.

بیست و پنج. در درست و غلط اطلاعات تحقیق کنید.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]

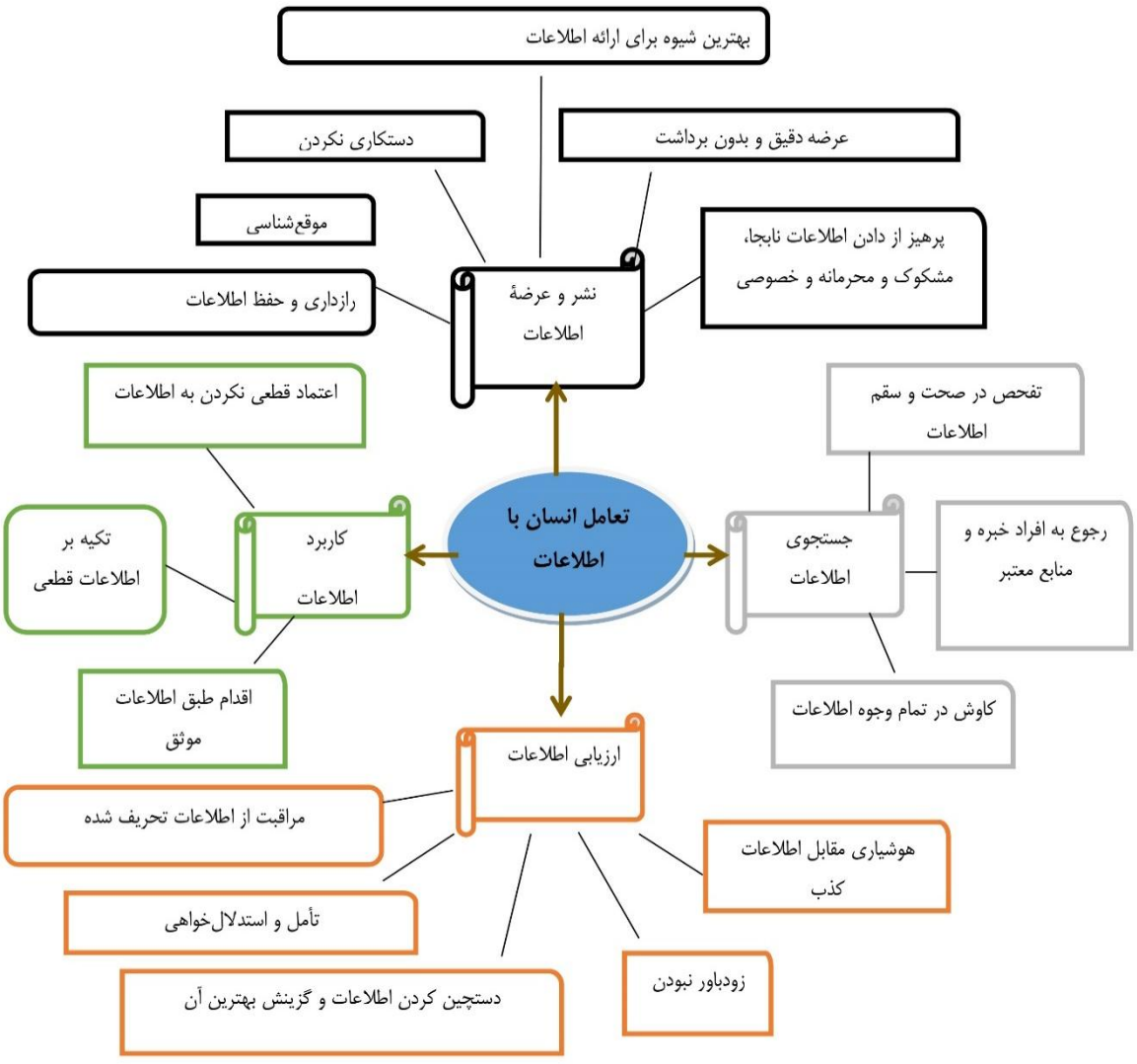
[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

مؤمن اهل تحقیق و بررسی خبرها و اطلاعات است :
یا أَیهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنْ جاءَکُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَینُوا أَنْ تُصِیبُوا قَوْماً بِجَهالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلی ما فَعَلْتُمْ نادِمِینَ (حجرات/۶): ای کسانی‌که ایمان آورده‌اید! اگر فاسقی برای شما خبری مهم آورد تحقیق کنید، مبادا (از روی زودباوری و شتاب‌زدگی تصمیم بگیرید و) ناآگاهانه به گروهی آسیب رسانید، سپس از کردهٔ خود پشیمان شوید.
طبق این آیه، افراد مؤمن باید اهل تحقیق و بررسی باشند، نه افرادی زودباور و سطحی‌نگر. زمینه فتنه دو چیز است: تلاش فاسق و زودباوری مؤمن. جامعهٔ اسلامی همواره در معرض تهاجم خبری است و مردم باید هوشیار باشند. از اهداف خبرگزاری‌های فاسق ایجاد فتنه و بهم زدن امنیت نظام اجتماعی است. اقدام بر اساس گزارش بررسی‌نشده می‌تواند جامعه را به نابودی بکشاند و اقدام عجولانه و بدون تحقیق نوعی جهالت است (ج ۹: صص ۱۷۱-۱۷۲). پس لازم است درست و غلط بودن اطلاعات به‌دست‌آمده را از تمام جوانب به دقت بررسی کرد تا به اطلاعاتی معتبر دست یافت.

جمع‌بندی

با تعمق در این اصول بیست‌وپنج‌گانه می‌توان دریافت که این اصول ناظر بر جستجو، ارزیابی، کاربرد و عرضهٔ اطلاعات هستند و آنها را را می‌توان در مدلی سازماندهی کرد. در اینجا، مدلی اولیّه را بر اساس مؤلفه‌های ملحوظ در تعامل انسان با اطلاعات از منظر قرآن، بر اساس یافته‌ی خود عرضه کرده‌ایم (نمودار ۱).

نمودار ۱. وجوه و مؤلفه‌های کلی و مصادیق تعامل انسان با اطلاعات از منظر قرآن

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]
[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

در باب "جستجوی اطلاعات"، بر جستجو در تمامی وجوه پیدا و پنهان اطلاعات، تلاش در جستجوی اطلاعات درست و مطمئن، و رجوع به منابع و اطلاع‌دهندگان معتبر تأکید شده است. "ارزیابی اطلاعات" به هوشیاری در باب اطلاعات کذب، شبه‌اطلاعات و اطلاعات تحریف‌شده، گزینش اطلاعات قریب‌به‌یقین، اعتماد نکردن فوری به اطلاعات دریافتی و .... ناظر است. در وجه "کاربرد اطلاعات" هم اقدام طبق اطلاعات قطعی و درست و تکیه نکردن به اطلاعات مشکوک مدنظر است. "عرضهٔ اطلاعات" بر نشر و عرضهٔ اطلاعات واقعی، موقعیّت‌شناسی، احترام به حریم خصوصی و .... ناظر است .

بحث و نتیجه‌گیری

فناوری اطلاعات و ارتباطات تمامی جنبه‌های زندگی ما را در عصر کنونی تحت‌الشعاع قرار داده است. توسعهٔ روزافزون فناوری‌های اطلاعات و تنوع بیش از پیش و تغییر مداوم کاربران اطلاعات، تعامل انسان با اطلاعات را به تمامی جنبه‌های مرتبط با اطلاعات و ارتباطات تسری داده است (مارچیونینی، ۲۰۰۸). برخلاف مطالعات مختلف در باب تعامل انسان با اطلاعات از وجوه و مناظر متفاوت و با بسترهای ویژه (صدیق و پارسونز، ۲۰۱۵)، آنچه فرهنگ‌ها و متون فرهنگی و دینی برای این نوع تعامل دارند، هنوز بررسی نشده است. از این رو، نگاهی پژوهشگرانه به آنچه فرهنگ ها و ادیان مختلف برای تعامل هوشمندانهٔ انسان با اطلاعات در این دنیای پیچیده دارند، ضرورت دارد و به اذعان ساوولانین (۲۰۱۸)، جزو موارد مغفول در نظریه‌ها و مدل‌های موجود تعامل انسان با اطلاعات است. غور در برخی منابع دینی و متون فرهنگی برای رسیدن به این هدف مفیدند.

منابع اسلامی، از جمله قرآن کریم رهنمودها و دستورات ویژه برای تعامل هوشمندانه با اطلاعات دارد. با این حال، تحقیقاتی اندک در باب دیدگاه‌های اسلامی در این باب و با استفاده از منابع مختلف اسلامی انجام شده است. در مجموع، تحقیق در باب اطلاعات از منظر قرآن و متون اسلامی در جهان بسیار معدود بوده است (عبدا...، ۲۰۰۷)؛ در حالی که قرآن در حکم کتاب شرع و سبک زندگی، ملاحظات چندی برای در این موضوع دارد که برخی از آنها برای اولین بار در این مقاله تبیین شدند و تبعیت از آنها می‌تواند گره‌گشای بسیاری از چالش‌های مواجهه با اطلاعات در عصر ما باشد. البته تفصیل و تبیین این امر به تحقیقات بیشتری در آینده نیاز دارد.

ویلسون (۲۰۰۰) رفتار اطلاعاتی انسان را شامل مراحل جستجو، ارزشیابی و کاربرد اطلاعات می‌داند. آنچه از تأمل در قرآن از جنبهٔ رهنمودهای آن برای تعامل انسان با اطلاعات برمی‌آید، می‌توان چنین استنباط کرد که این رهنمودها و اصول را می‌توان از جنبه‌های مختلف رفتار اطلاعاتی آدمی بررسی کرد. قرآن در باب جستجو، ارزیابی، کاربرد و نشر اطلاعات دستورالعمل‌هایی کاربردی دارد که به برخی از آنها در بخش یافته‌ها اشاره شد. البته با تحقیقات بیشتری می‌توان رابطهٔ این مؤلفه‌ها و اصول را با مدل‌ها و نظریه‌های رفتار اطلاعاتی تبیین و بر این اساس، مدلی تفصیلی و تلفیقی عرضه کرد. همچنین، این رهنمودهای بیست‌وپنج‌گانهٔ قرآنی را می‌توان در دسته‌بندی ناظر بر رفتار اطلاعاتی قرار داد و همان طور که نشان دادیم، اینها در مجموع برای مؤلفه‌های رفتار اطلاعاتی مصادیقی را دربردارند؛ هر چند برخی از این رهنمودها با بیش از یکی از این مراحل مرتبط و همپوشان است .

قرآن دریای عمیقی است که هر کس به وسع خود می‌تواند در آن غور کند. ما رهنمودهای قرآن در تعامل انسان با اطلاعات را در حدّ وسع خودمان از این کتاب مقدّس استخراج کرده‌ایم و نشان داده ایم که این رهنمودها ذیل مقوله‌های رفتار اطلاعاتی انسان قرار می‌گیرند و نگاهی چندبعدی به تعامل انسان با اطلاعات دارند که چنین نگاهی در ساخت نظریه‌های مرتبط کارساز است (رسمینی و روزتی، ۲۰۱۰). از این رهنمودها می‌توان در تدوین منشورهای اخلاقی در امور اطلاع‌رسانی بهره برد. به علاوه، این رهنمودها می توانند راهنمای عمل ما در مواجهه با انواع اطلاعاتی باشند که امروزه در انواع قالب‌ها و از طریق مجاری مختلف اطلاعاتی مدام در اختیارمان است .

دیگر محققان علاقه‌مند می‌توانند و باید گامی جلوتر برای غوطه‌ور شدن عمیق در این دریای بیکران بگذارند و اصول و رهنمودهای دیگری از آن استخراج کنند و نیز نتایج مطالعه ما را به روشی تأملی تجزیه و تحلیل کنند. تعامل انسان با اطلاعات را می‌توان در منابع حدیثی و فقهی هم بررسی کرد. این مقاله تدبری در حد توان در باب این مفاهیم از دیدگاه قرآن بود که امید است با تدبر و تأمل بیشتر دیگر متخصصان حوزه‌های مرتبط، گامی ارزنده و سرآغاز سلسله پژوهش‌هایی درخور در تبیین این مفاهیم پیچیدهٔ عصر اطلاعات با کمک آثار دینی و منابع اسلامی متعدد باشد.

تعارض منافع
گزارش نشده است.
منبع حمایت کننده
گزارش نشده است.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]
[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]

References

Abdallah, S. (2007). Information ethics from an Islamic perspective, in: M. Quigley (Ed.), Encyclopaedia of Information Ethics and Security (pp. 355-361), Australia: Monash University.

Albers, M. J. (2008). Human-information interaction. In: Proceedings of the 26th annual ACM international conference on Design of Communication (pp. 117-124). ACM.

Albers, M. J. (2015). Human–information interaction with complex information for decision-making, In: Informatics (Vol. 2, No. 2, pp. 4-19), Multidisciplinary Digital Publishing Institute.

Fell, L., Gibson, A., Bruza, P., & Hoyte, P. (2020). Human Information Interaction and the Cognitive Predicting Theory of Trust. In: Proceedings of the 2020 Conference on Human Information Interaction and Retrieval (pp. 145-152).

Fidel, R. (2012). Human information interaction: An ecological approach to information behavior. MIT Press.

Iman, M.T., Novshadi, M.R. (2011). Qualitative content analysis. Research, 3 (2), 15-44.

Jones, W., Pirolli, P., Card, S. K., Fidel, R., Gershon, N., Morville, P., ... & Russell, D. M. (2006, April). It's about the information stupid!: why we need a separate field of human-information interaction. In: CHI'06 extended abstracts on Human factors in computing systems (pp. 65-68). ACM.

Marchionini, G. (2008). Human–information interaction research and development. Library & Information Science Research, 30(3), 165-174.

Masoudipour, S. & Sepehri, M. (2015). Thematic research methodology in the Holy Quran: Designing a practical method for interdisciplinary research. Interrdisciplinary Quranic Studies, 6 (1), 79-98 [in Persian].

Mellor, P. A. (2004). Religion, culture and society in the 'information age'. Sociology of religion, 65(4), 357-371.

Mingers, J., & Standing, C. (2018). What is information? Toward a theory of information as objective and veridical. Journal of Information Technology, 33(2), 85-104.

Naghib, A.R. (2008). Research Methodology in Education (an Islamic Approach). Translated and amended by B. Rafi'i. Qom: Research Institute of Hawzah and University [in Persian].

Qarā'tī, M. (2008). Tafsīr Nūr, 10-volumes, Tehran: Lessons from the Koran Pub. [In Persian].

Resmini A., Rosati L. (2010) The Semantic Environment: Heuristics for a cross-context human–information interaction model. In: Dubois E., Gray P., Nigay L. (eds), The Engineering of Mixed Reality Systems. Human-Computer Interaction Series. Springer, London. https://doi.org/10.1007/978-1-84882-733-2_5

Rezaie Isfahani, M. (2004). Introduction to Scientific Interpretation of Quran. Tehran: Osveh Pub [In Persian].

Savolainen, R. (2018). Pioneering models for information interaction in the context of information seeking and retrieval. Journal of Documentation.Sedig, K. & Parsons, P. (2015). Human–Information Interaction-A Special Issue of the Journal of Informatics. Informatics, 2 (1), pp. 1-3.

Wilson, T. D. (2000). Human information behavior. Informing Science, 3(2), 49-56.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-11]

[DOR: 20.1001.1.24237418.1398.6.3.5.4]